WIKIPEDIA

Earth

လူၵ်ႈလုမ်ႈၾႃႉ ၵမ်ႇၼၼ် လုမ်ႈၾႃႉ(ၵမ်ႇၾႃႉ)

ရျူဝ်ႇၵမ်ႇၾႃႉ Earth ၼႆႉ ပဵၼ်ရျူဝ်ႇ ၵၼ်ႁူၼ်းငလႈသတ်း ယူႇသဝ်း ပဵၼ်ၵွင်ႈတီႈ တူၼ်ႈမႆႉမၢၵ်ႈမွၵ်ႇၶဝ်ၵွၵ်ႇၵျၼ်ႈမုၼ်းလႆႈၼၼ်ႉယဝ်ႉ။ ပေႃးလုၵ်ႈတီႈ လႅတ်ႇ ၵၢၼ်ႇမူးလိူင် ၶဝ်ႈပဵၼ် ရျူဝ်ႇမၢႆသၢမ် လုၵ်ႈၼိူင်ႈ။ ၵမ်ႇၾႃႉ (လုမ်ႈၾႃႉ)ၼႆႉ မီးဝႆႉရျူဝ်ႇၵမ်လုၵ်ႈၼိူင်ႈ ၵၼ်ပဵၼ် လူၼ်ၼၼ်ႉယဝ်ႉ။ ၵမ်ႇၾႃႉၼႆႉ လႆႈၵၢဝ်ၶၢဝ်း ယၢမ်း 365.2564 ဝၼ်းသေ ပၼ်ႇႁွပ်ႈလႅတ်ႇ ၼိူင်ႈႁွပ်ႈငလႈ ႁွင်ႉဝႃႈ ၼိူင်ႈပီယဝ်ႉ။ ပေႃးၵၢဝ်ႇ လွင်ႈမၵ်းမၢႆ ဝၼ်း ရေႇတီႇယူဝ်ႇမိတ်ႉထရိတ်ႉဝႃႈလိူင် ၵမ်ႇၾႃႉၼႆႉ ၵႃႇယုမ်ၼ်း မီးမႃး ပီပွင်း 4.54 ၸီႇလီႇယၢမ်ႇပီယဝ်ႉ ၼႆယူႇ။

လႅတ်ႇၼႆႉ ပိူင်းပၼ်သၢႆလႅင်း ငလႈ ပၼ်ပၼ် ထၢတ်ႈၵူၼ်ႇ တမ်ႈတီႈ ၵမ်ႇၾႃႉယဝ်ႉ။ လုၵ်ႈၵမ်ႇၾႃႉၼႆႉ ထၢတ်ႈၼမ်ႉ ၶဝ်ႈပႃးဝႆႉ 71% သေ ၼင်လိၼ် ၶဝ်ႈပႃးဝႆႉ 29% မွၵ်ႈၶၼၢၼ်ႉယူႇ။ ၼွင်းလုမ်းတူင်ႇဝူင်းလႅတ်ႇၼၼ်ႉ ၵမ်ႇၾႃႉၼႆႉၵၼ်လိဝ်ႁူလႂ်း ပဵၼ်တီႈယူႇ ၵၼ်တူဝ်သတ်းယူႇသဝ်းလႆႈ။ လိူဝ်ႉၾၼ်းတူဝ်လုၵ် ၵၼ်ယူႇသဝ်း ၼိူဝ်ၵမ်ႇၾႃႉ မီးယူႇမွၵ်ႈ 10 – 14 မိူၼ်ႇလီႇယၢမ်ႇ။ လိူဝ်ႉၾၼ်းႁူၼ်းငတႃႉ မီးယူႇ 7.6 ၸီႇလီႇယၢမ်ႇယဝ်ႉ။ ၵၼ် မီးႁူမ်းထမ် ၵမ်ႇၾႃႉႁူဝ်းၼၼ်ႉ ယွၼ်ႉပိူဝ်ႈ ရျူဝ်ႇၾတ်း (ရျူဝ်ႇရျူႇသပတေး) ၼႆႉ ႁိုင်းထၼ်မၼ်း ႁိုင်းယွႆႇၼၢႇငလႈ တေလႆႈဝႃႈ လွင်ႈမၢၵ်ႇႁၼ်မိၼ် တေမႃးတူၵ်းသႂ်ႇ ၼိူဝ်ၵမ်ႇၾႃႉႁူဝ်းၼၼ်ႉ မၼ်းငၵူႉၵင်ႈပၼ်ဝႆႉယူႇ ၼႆယဝ်ႉ။ ဝၢႆးသေ လူၵ်ႈၵမ်ႇၾႃႉ ငတႃႇတင်ႈပဵၼ်မႃးယဝ်ႉ မူဝ်ႈပီၸီႇလီႇယၢမ်ႇ မူဝ်ႈထဝ်ႉၼၼ်ႉ တူဝ်မီး လိူဝ်ၶဝ် တေလိပ်ႈငတႃႇမီးမႃး ၼွင်းၼမ်ႉပၢင်ႇလၢႆႇ ၼမ်ႉသမုတ်ႉတရႃႇယဝ်ႉ။ ယွၼ်ႉပိူဝ်ႈ လုမ်းၵမ်ႇၾႃႉငလႈ ၼင်လိၼ်မႃးၵုမ်ႉလွႆႈၵၼ်သေ မူဝ်ႈပူၼ်ႉမႃး ပီပွင်း 4.1 ၸီႇလီႇယၢမ်ႇၼၼ်ႉ သတ်းတူဝ်မီးလိူဝ် လိပ်ႈတေ ပဵၼ်မႃး မီးမႃးယူႇယဝ်ႉ။ ပေႃးၵၢဝ်ႇ ပိူၼ်းၵမ်ႇၾႃႉဝႃႈလိူင် ယွၼ်ႉပိူဝ်ႈ လႆႈထူပ်းမႃး လွင်ႈမူလ်ႉလိူဝ်ႉၶိူဝ်း လိူဝ်ႉၾၼ်းတူဝ်လိူဝ်ငလႈ ထၢဝ်းတူဝ်မီးလိူဝ် 99% ၼၼ်ႉ ယၢမ်ႈလႆႈ လူႉႁၢႆမႃးယဝ်ႉ။ လိူဝ်ႉၾၼ်း ၵၼ်တူၵ်ႉၵိုတ်း ဝႆႉ ယူႇ တေႃႇထိုင် ယၢမ်းမူဝ်ႈလိဝ်ၼႆႉ ႁိုင်ႉႁၢင်ႈၶၢင်ၼႃႇငလႈ ယင်းပႆႇထၢင်ႈ လၢတ်ႈငၼၵၼ်လႆႈ ထေးလွတ်ႇႁွၼ်ႇ။

လွင်ႈၾွတ်ႈပဵၼ်

လွင်ႈၾွတ်ႈပဵၼ် လႅတ်ႇၼႆႉ ၵႃႇယုၵၼ်ငၵႇသေပိူၼ်ႈၼၼ်ႉ မီးမႃး ပီပွင်း 4.5672 ± 0.0006 ၸီႇလီႇယၢၼ်ႇပီယဝ်ႉ။ ပေႃးၵၢဝ်ႇလွမ်း သီႇၵူဝ်ႇရီႇဝႃႈလိူင် ၵမ်ႇၾႃႉၼႆႉ ပဵၼ်ထၢၵ်ႈလႅတ်ႇ တၵ်ႇၵွၵ်ႇသေ ပဵၼ်မႃးၼႆယဝ်ႉ။

ၵၼၢႇၵၢတ်ႈ မူိဝ်းၼၢႈ

ပုၼ်ႈတႃႇ ၵၼၢႇၵၢတ်ႈ ၵမ်ႇၾႃႉမူိဝ်းၼၢႈၼၼ်ႉ မၼ်းၵပ်းၵၢႆႇၵၼ် တင်းလႅတ်ႇဝႆႉယူႇ။ ပေႃးထိုင်ႈ ပီပွင်း 1.1 ၸီႇလီႇယၢၼ်ႇလိူင် လွင်ႈႁိူဝ်ႈလႅင်း လႅတ်ႇၼႆႉ တေႁိုင်းလိူဝ်သေၼႆႉ 10%၊ ပေႃးထိုင်ႈ ပီပွင်း 3.5 ၸီႇလီႇယၢၼ်ႇလိူင် တေလိူတ်ႇႁိူဝ်ႈလႅင်းလိူဝ်ၼႆႉ 40% ၼႆယဝ်ႉ။ ၵမ်ႇၾႃႉ မူိင်းႁူၼ်းၶေႃႈ တေမ်ႈလိူဝ်မႃး ႁိုင်းၶွၼ်ႈ ထၢတ်ႈၶႃႇပုၼ်ႇတၢႆႇၵွၵ်ႉသၢႆႉ တေယွမ်းမႃးယူႇ။ ပေႃးပဵၼ်ၼၼ်မႃးလိူင် ၼႂ်းပီပွင်း 500 တေႃႇ 900 မိူၼ်ႇလီႇ ယၢၼ်ႇၼၼ်ႉ တူၼ်ႈမႆႉ တူၼ်ႈမွၵ်ႇလိူဝ်းၼႆႉ ၵၢဝ်လၢႆးၾူဝ်ႇတူဝ်ႇသိၼ်ႇတိတ်ႉသိတ်ႉသေ တေၵမ်ႇထၢင်ႈ ႁိုတ်းၵၢၼ် တႃႇမုၼ်းယွႆႇမူႇၵိူႈမႃးငလႈ တူၼ်ႈမႆႉ တေလိူၵ်ႉၵေႇၵေႇမႃင်ႁူႇ။ ယွၼ်ႉၼၼ် လူမ်းၵွၵ်ႉ သီႇရျၼ်ႇၶေႃႈ တေၵေႇႁူႇ။ ပေႃးႁိူင်မႃးထိုင်ႈ ပီပွင်း 1 ၸီႇလီႇယၢၼ်ႇလိူင် ၼမ်ႉၵၼ်မီးၼိူဝ်လိၼ်တင်းသိူင်ႈ တေႁိူင်ႈႁိုတ်းႁူႇ၊ ႁိုင်းမိူဝ်ႈ ၵမ်ႇၾႃႉၶေႃႈ တေထိုင်ႁူႇ 70°C (158°F) ယူႇ၊ ငတႃႇၵၢဝ်ႇ ၶၢဝ်းယၢမ်းၼၼ်ႉႁူႇ ထိုင်ႈပီပွင်းမွၵ်ႈ 500 မိူၼ်ႇလီႇယၢၼ်ႇၼၼ်ႉ တူဝ်မီးလိူဝ် လိပ်ႈတေသိူပ်ႇယူႇသဝ်းႁူႇလႆႈယူႇ။ သင်ဝႃႈ ပၢၵ်ႈပိူတ်ႈ လူမ်း ၼၢႆႇထရူဝ်ႇရျၼ်ႇလိူင် ထိုင်ႈပီပွင်း 2.3 ၸီႇလီႇယၢၼ်ႇၼၼ်ႉ တူဝ်မီးလိူဝ် တေလိပ်ႈယူႇလႆႈယူႇ။ သင်ယုမ်ႇ ယမ်ဝႃႈ လိတ်ႈၼႆႉ တေသိူပ်ႇ ၼမ်မၼ်ႈယူႇလိူင် ၼႂ်းပီပွင်း 1 ၸီႇလီႇယၢၼ်ႇၼၼ်ႉ ၼမ်ႉသမုတ်ႉတရႃႇ မွၵ်ႈ 27% ၼၼ်ႉ တေႁွတ်ႈထိုင်ႁူႇ တီႈၼွင်းပိူၼ်ႉလိၼ်ၵမ်ႇၾႃႉယူႇ ၼႆယဝ်ႉ။

ပေႃးထိူင်းပီပွင်း 5 ၶီႈလီႈယၢၼ်ႇထိုင် လိူတ်ႈၼၼ်ႉ တေယိူၼ်ႈပဵၼ်ႁူၺ်ႈ လၢဝ်လိူင်လူင်သေ တေယႂ်ႇလိူဝ်သေၼၼ်ႉ 250 ပုၼ်ႈယဝ်ႉ။ တၢင်းယႂ်ႇမၼ်း တေမီး 1 AU (လၵ်းပွင်း 93 မီႈလီႈယၢၼ်ႇ)ယဝ်ႉ။ ၵမ်ႈၵျမ်ႉမႃႇ ၵမ်ႈၽေႈလူင်ၵူဝ်းၼၼ်ႉၵေႃႈ တေႃႈၵမ်ႈတဵတ်းၼၼ်တဵ်ႈ။ ယွၼ်ႉပိူဝ်ႈ ၵမ်ႈမီး ၵိူင်း Tidal effect ယဝ်ႉၸလႄႈ လိူတ်ႈၼၼ်ႉ တေသုတ်ႉၶၢႆႉ ယၢၼ်ၵႆ သၢႆတၢင်းပၼ်ႇၵမ်ႈၽေႈႁူၺ်ႈ မွၵ်ႈ 1.7 AU ယဝ်ႉ။ လွင်ႈၵျိူဝ်းလိူင်းလိူတ်ႈၼၼ်ႉၵေႃႈ တေၵျိူဝ်းၵိူင်းလိူဝ်မႃး 500 ပုၼ်ႈၸလႄႈ တူဝ်မီးလႆ ၼိူဝ်ၵမ်ႈၽေႈတင်းသိူင်ႈ ၵမ်ႈၼၼ် တင်းၼမ် တေလူႉလိူဝ်ယူႇ။ ယွၼ်ႉ ၵမ်ႈမီး Tidal effect ၸလႄႈ ၵမ်ႈၽေႈၼၼ်ႉ တေၶဝ်းႁူၺ်ႈလူးလၢမ် လိူတ်ႈသေ တေမိူဝ်ႈလိူဝ်ႁူၺ်ႈၼၼ်ယဝ်ႉ။

ၼိူင်းၵျႃး လူၵ်ႈလူင်ၵဝ်ႇၵၼ် ၵၼ်မီးတီႈၼိုင်းပၵ်းပိူင်လိူင်းဝၼ်းၼၼ်ႉ လုမ်ႈၾႃႉၼၼ်ႉ ပဵၼ်လူၵ်ႈၵၼ်ယႂ်ႇသေ ပိူၼ်ႈ တီႈသုတ်းထူၼ်ႈထီႈၵျႃႈယဝ်ႉ။ ယဝ်ႉသမ်ႉ ပဵၼ်လူၵ်ႈ ၵၼ်တီႈၵျူၼ်းၶူင်းၵၢင်ၵုဝ်း ယူႇသဝ်းၼၼ်ႉယဝ်ႉ။ လုမ်ႈၾႃႉၼၼ်ႉ

ၵုၼ်ႈ**လူၵ်ႈလုမ်ႈၾႃႉ**မိူဝ်ႈတူလုၵ်းယူႇတၢင်းၼွၵ်ႈ။

လိူႈဝၢႈၵုမ်ႉၶႂ်ႈပဵၼ်ၼင်ႇ ပိူင်ၾၢင်ၵၢင်းမၢၵ်ႈၼင်ၼၼ်ႉယဝ်ႉ။ မီးတၢင်းႁၢင်ႈမွၵ်ႈ 7,920 လၵ်း(12,743 ၵီႈလူဝ်ႈမီႈထိူဝ်ႈ)ယဝ်ႉ။ တႃႈမွၵ်ႈ 29 ဝၢၵ်ႈလိူၼ်းႁၢင်ႈလုမ်ႈၾႃႉပတ်းပိူၼ်ႉ ၵၼ်ပဵၼ်တႃႈ 197 လၢၼ်ႉ လွၵ်းလၵ်း(510 လၢၼ်ႉလွၵ်းၵီးလူဝ်းမီးတၢႆး)ၼၼ်ႉ ပဵၼ်လိၼ်ယဝ်ႉ။ ၵၼ်ၵိုတ်းထိူင်ႈလိူၼ်းႁၢင်ႈလုမ်ႈၾႃႉ ထိုဝ်းၼၼ်ႉၸတႃႉ ပဵၼ်ၼမ်ႉ သမုတ်ႉ တင်းပၢင်ႇလၢႆႇၶဝ်ၵျူမ်ႈဝႂ်ႉယဝ်ႉ။

ပွတ်းတွၼ်းၼႂ်းၵမ်ႈၾႃႉၼၼ်ႉ ပဵၼ်ဝႂ်ႉထၼ်ႉထၢပ်ႈ ပိူင်လူင်မၼ်းသၢမ်ထၼ်ႉယဝ်ႉ။ ထၼ်ႉထၢပ်ႈတၢင်းၼွၵ်းၼွၵ်းၼၼ်ႉ ပဵၼ်ႁိၼ်ထွႆးမၼ်း။ မၼ်းမီးလတ်းၵၢင်းမွၵ်ႈ 43,00 လၵ်း (6,919 ၵီးလူဝ်းမီးတၢႆး)။ ယဝ်ႉၵေႃႈ လိူႈယုမ်ႇယမ်ဝႃႈ ပိူင်လူင်မၼ်းပႃးၸၵူးၼိူၵ်းၵလိူး တင်း လိူၵ်းၶၢင်ယဝ်ႉ။ ၶဝ်ၼၼ်ႉမီးဝႂ်ႉပဵၼ်ဝႂ်ႉတၢင်ႉမိူဝ်ႈသုင်ၵိူင်းၼႃႈၸလႄႈ ပေႃး ပဵၼ်ၼမ်ႉဝႂ်ႉၼၼ်ႉယဝ်ႉ။ ထဝ်ႈပၢႆးသၢႆးၶဝ်ယုမ်ႇယမ်ဝႂ်ႉဝႃႈ ႁိၼ်းၵၢင်းထွႆးၼွၵ်းၼၼ်ႉ ပဵၼ်ဝႂ်ႉၵျူလ်ႇမၢၵ်ႈလိူၵ်း ၵၼ်လွမ်းလူင်ဝႂ်ႉၼၼ်လႆႇယဝ်ႉ။ ၵၼ်ၵျူမ်ႇၵူၺ်ႈဝႂ်ႉထွမ်းႁိၼ်းၵၢင်းၼၼ်ႉ သမ်ႉပဵၼ်ထၼ်ႉထၢပ်ႇၵိုၼ်ႁိၼ်ႇ ၵၼ်မီးတၢင်းၼႃမွၵ်ႈ 18,000လၵ်း(2,896 ၵီးလူဝ်းမီးတၢႆး)ၼၼ်ႉယဝ်ႉ။ ၽၢႆႇၼိူဝ်ၼၼ်ႉ ထင်ႇပဵၼ်ထၼ်ႉထၢပ်ႈလိၼ်မိူင်းယဝ်ႉ။ ၼၼ်ႉၵေႃႈ ပဵၼ်ၵိုၼ်ႁိၼ်ႇၶဝ်သေပဵၼ်ဝႂ်ႉၼင်ႇၵဝ်ႇယဝ်ႉ။ မၼ်းသမ်ႉမီးတၢင်းၼႃမွၵ်ႈ 20 လၵ်း (32 ၵီးလူဝ်းမီးတၢႆး) ၽၢႆႇတၢႆႈလိုမ်လိၼ်သေ သမ်ႉၼႃမွၵ်ႈ သၢမ်လၵ်း(4.8 ၵီးလူဝ်းမီးတၢႆး) ၽၢႆႇတၢႆႈၼမ်ႉသမုတ်ႉလူင်ၶဝ်ယဝ်ႉ။

- ၼၼ်ႉထမ်း ပေႃးလုၵ်ႉတီႈၾႃႉၵၢင်ၵျၢဝ်သေတူလုၵ်းၼႆ လုမ်ႈၾႃႉၼၼ်ႉ လိူႈၵျၼ်မိူၼ်ဝႂ်ႉၼင်ႇၼႆယဝ်ႉ။ ၽူႈၾၢႆႇၶူင်းၵၢင်ၵျၢဝ်ၵေႃႉၼိူင်ႈၵွၵ်ႈလၢတ်းၼေဝႃႈ လုမ်ႈၾႃႉၼၼ်ႉ မိူၼ် "ၵျူလ်ႇၵဝ်ႇသီသွမ်ႇလူင်" ၵၼ်ၼိူင်ႈၼႆယဝ်ႉ။

ၵဝ်ၶိုၼ်းမႃးတီႈ "https://shn.wikipedia.org/w/index.php?title=Earth&oldid=658"

ၼႃႈလိၵ်ႈၼႆႉ ၸမ်းမႄးဝႂ်ႉ ၼင်ႇၵမ်းလိုၼ်းသုတ်း မိူဝ်ႈ ဝၼ်းတီႈ 19 ၼူဝ်ႉဝႅမ်ႇပႃႇ 2018 ၶၢဝ်းယၢမ်း 01:15

လိၵ်ႈတေလၢင်ႈလႂ်ႉလိူႈ ပႃးတင်ႈ Creative Commons Attribution-ShareAlike License; ၶေႃႈမၼ်ႈလႂ် ၵၼ်တေထိမ်ႈသႂ်ႇထိင်ႈၼၼ်ႉ တေလၢင်ႈမီးမႃး။ တူလုၵ်းလွင်ႈၵျူဝ်ယွႆႈမၼ်း ၵႃႈတီႈ ၶေႃႈမၼ်ႈလႂ် တႃႇလႂ်ႉ။